

Ալեքսանդր Շիրվանզադե

Չուղի ականջը

Կովել քաղաքի կայարանում մեր վագոնը լցվեց հրեաներով: Եղանակն անձրևային էր, անախորժ, մինչև անգամ ցուրտ, թեև օգոստոսը դեռ չէր վերջացել: Բոլոր ճանապարհորդները թրջված էին, բոլորի իրեղենները՝ ցեխոտված, որովհետև կայարանն անկարգ էր, իսկ պլատֆորմը ծածկոց չուներ:

Սկսվեց այնպիսի իրարանցում, որի նմանը չէինք տեսել Թիֆլիսից մինչև Լեհաստան, անցնելով Կովկասի վառվռուն տարրերի միջով: Առաջին պահ չէինք լսում ոչ միայն մեքենայի խուլ թնդյունը և կառքերի ձանձրալի դղրդյունը, այլև իրարու ձայնը:

Ներս խուժելով, հրեաները կատվի արագությամբ իրենց բազմաթիվ կապոցները տեղավորեցին, գտնելով այնպիսի անկյուններ ու խորշեր, որոնց մասին ես մինչև այդ ժամանակ գաղափար չունեի: Այսպես է հրեան: Ով շատ է ճանապարհորդում, նա շուտ է հարմարվում անհարմարություններին: Իսկ ո՛վ չգիտե, որ աշխարհի երեսին ոչ ոք այնքան չի ճանապարհորդում, որքան հրեան: Չէ՞ որ այդ անբախտ ժողովրդի ճակատին պատմությունը գրել է.

Թափառի՛ր հավիտյան:

Երբ իրարանցումը մի փոքր դադարեց, մեզ մոտեցավ մոխրագույն վերարկուով ու մեխակի գույնի, լայն, ճիլտված գլխարկով մի մարդ և, տասն անգամ ներողություն խնդրելով, նստեց իմ դեմը: Իսկապես բոլոր տեղերը բռնված էին, բայց մարդն այնուամենայնիվ նստեց, աշխատելով կարելույն չափ իր մարմինը փոքրացնել:

Տեսե՞լ եք արդյոք մի տղամարդ, որի դեմքը ներկայացնե գեղեցկի և տգեղի զարմանալի խառնուրդ: Երևակայեցեք հորիլոյի դնչից և ամենագեղեցիկ դեմքի մի հյուսվածք և դուք կունենաք մոտավորապես նորեկ հարևանիս պատկերը, նրա քառակուսի ծնոտը, տափակ քիթը, լայն բերանը, հաստ շրթունքները, խոշոր կինամոնագույն աչքերի խելացի արտահայտության և կանոնավոր կազմված գլխի, սիրուն ճակատի և նուրբ հոնքերի գեղեցկության հետ:

Նստեց թե չէ այդ մարդը, սկսեց ոտքից մինչև գլուխ գննել մեզ խիստ հետաքրքիր հայացքով, չնոռանալով նայել իրեղեններիս: Հրեայի ախտ դարձած հետաքրքրությունը, որ ուզում է անպատճառ իմանալ . ովքե՞ր են իր ուղեկիցները, ի՞նչ դիրք ունին, ո՞ր են գնում և ինչո՞ւ: Հենց այս հատկությունն է, որ ճանապարհորդության մեջ նրան դարձնում է մերթ ցանկալի և համակրելի ընկեր, մերթ ձանձրալի և ատելի ուղեկից:

Վերջապես նորեկը հեռացրեց մեզանից իր խուզարկու հայացքը, երևի գուշակելով, որ մեզ շատ էլ դուրեկան չէ այն:

Ֆեյդոման,– դարձավ նա իր ազգակիցներից մեկին, քսանմեկ կխաղա՞ս:

Այ-վա՛յ, ժամանակ չկա, պատասխանեց Ֆեյդոմանը, որ նստած էր մեր կողքի փոքրիկ բազմոցի վրա,– վերջապես ես քաղցած եմ, ուտել եմ ուզում:

Դա մի փոքրիկ, շատ փոքրիկ, արագաշարժ և արագախոս ծերուկ էր, պստիկ, ճերմակ միրուքով ու թավ, սև ունքերով: Նա անմիջապես իր ոտների տակից «այ-վայ» անելով դուրս բերեց և ծնկների վրա դրեց մի զամբյուղ՝ ուտելեղենով լիքը: Շուտով մեր վագոնում տարածվեց կանաչ սոխի և ինչ-որ ապխտած ձկան հոտ: Ֆեյդոմանն ուտում էր կապիկի պես, այսինքն՝ երկու ձեռները մոտեցնելով բերանին. քիչ-քիչ, բայց արագ-արագ և արագ-արագ ճաճալով աչքերը:

Է՛հ, բաս ի՞նչ անեն, տխուր է, ասաց հարևանս, անգիտակցաբար իր լայն գլխարկը բարձրացնելով ծոծրակի կողմը: Այդ միջոցին տասը տարեկան աղջիկս ծիծաղելով ասաց.

Հայրի՛կ, չե՞ս տեսնում, այդ մարդու մի ականջը չկա: Նայի՛ր:

Արդարև, հարևանիս ձախ ականջը կտրած էր մինչև բլթակը, և այս թերությունը նրա կերպարանքին տալիս էր ավելի տարօրինակ տեսք:

Ես կարծեցի, որ փոքրիկի անմեղ ծիծաղը կդիպչի այդ մարդուն և շտապեցի գսպել նրան: Բայց պատահեց հակառակը: Հրեան սիրալիր ժպտաց, բաց անելով իր լայն բերանը մինչև վերջին ատամները: Եվ այդ ժպիտը նրա դեմքից քշեց այն բոլորը, ինչ որ անասնական էր: Մատը թափ տալով օդի մեջ, նա հայրական եղանակով ասաց.

Մադնուագել, մի՛ ծիծաղիր ականջիս վրա, առնետները կբարկանան: Գիտե՞ս, նրանք են կերել օրը ցերեկով իմ ականջը: Ախ, նրանք սոված են, շատ են սոված, այդ գարշելի, հոտած առնետները: Հեյ-մե՛յ, ի՛նչ կուշտ ծիծաղում ես, երանի՛ր քո հասակին...

Ապա նա, իր տեղը լայնացնելով, դարձավ ինձ .

Ո՞ր եք գնում:

Առայժմ Վարշավա:

Գործո՞վ:

Ոչ, հենց այնպես:

Ի՞նչ ազգից եք, շարունակեց նա, տեղը ավելի լայնացնելով:

Հայ:

Աա՛, հա՞յ եք, գոչեց նա, կարծես ուրախանալով և, միևնույն ժամանակ, տեղն ավելի լայնացրեց, որտեղից եք գալիս:

Թիֆլիսից:

Թիֆլիսից գնում եք Վարշավա, պատասխանեց նա դառն հեզնական ծիծաղով, կնշանակե դժոխքից գնում եք գեհեն:

Մի՞թե:

Կատարելապես, գոչեց հրեան և այս անգամ տեղն այնպես ուղղեց, որ այլևս որդիս հարկադրվեց վեր կենալ:

Ես ասացի, որ մենք միայն մի օր ենք մնալու Վարշավայում: Օօ՛, և ո՛չ մի ժամ, ո՛չ մի ժամ չմնաք, պարոն: Վատ է, շատ վատ այնտեղ:

Եվ բացատրեց, թե ինչու է վատ այնտեղ: «Ազգերը և դասակարգերը» խառնվել են միմյանց և ոտքի կանգնել: Փողոցներում ստեպ-ստեպ իջնում է կարմիր դրոշակ: Նրա գույնը խիստ գրգռում է «ոմանց», ինչպես որսորդի աչքերը օրհասական արջին: Ատրճանակ, դաշույն, հրացան, ռումբ, լրտեսություն, մատնություն, կողոպուտ - ահա՛ ինչեր են տիրում այնտեղ: Որտեղ նայում ես - արյու՛ն:

Եվ մեծ մասամբ մեր արյունը, հասկանո՞ւմ եք, մե՛րը, ազգերից ամենաբախտավորինը: Օօ՛, երկու հազար տարի է ծծում են մեր սրբազան արյունը և դեռ չեն կշտացել անհրավները: Մի՛ գնաք այդ անիծյալ քաղաքը, որովհետև այնտեղ հրեաներ կան: Առհասարակ փախեք Ռուսաստանից: Ես էլ ստիպված եմ գնում: Ընտանիքս Քիշնևից տարա այնտեղ . կարծում էի ավելի ապահով կլինի: Բայց, աստված իմ, աստված իմ, ե՞րբ պիտի վերջապես խելքի գան բռնակալները:

Նա լռեց, ծանր ու երկարատև մի հառաչանք արձակեց կրծքից: Ապա իր խելոք և խոր թափանցող աչքերը նրանց մեջ արդեն վատվել էր պատմական վիշտը դարձրեց դեպի լուսամուտը:

Աղմուկը չէր դադարում: Այժմ հրեաները զբաղված էին մի տեղ թուղթ խաղալով, մյուս տեղ՝ ուտելով: Նրանք վիճում էին բարձրաձայն, այնպես որ կարծում էիր, թե ահա, ահա՛ պիտի պայթի կոիվ, և պիտի ջարդոտեն միմյանց քիթն և պրունգը: Բայց գոռում-գոչումներին հետևում էր բարձրաձայն ծիծաղ, ապա վայրկենական դադար, ապա դարձյալ գոռոցներ և հայիոյանքներ:

Դրսում անձրև չկար, մենք անցել էինք նրա սահմանը: Կառախումբն արդեն կտրում էր Լեհաստանի դաշտերն ու անտառները: Աջ ա ձախ երևում էին գյուղեր, ագարակներ, մերթ ընդ մերթ ամառային դոլակներ, մի ժամանակվա փարթամ Լեհաստանի բեկորները: Ոչխարների հոտերը և ձիերի երամակները արածում էին աշնանային դեղնագույն կանաչը, անտառների մեջ ցրված: Գյուղացիները հերկում էին ոսկեգույն հողը, ուշադրություն չդարձնելով անցնող կառախմբի վրա: Գեղջկուհիները իրանց կապույտ գոգնոցների մեջ ժողովում էին կաղամբ, գետնախնձոր, եգիպտացորեն, որ մեծ մասամբ երկաթուղու գծի մոտ էին ցանված: Տեղ-տեղ, խոշոր տերևների միջից, ժպտում էին հասուն դդումներ, իսկ արևածաղկի դեղին աչքերն ապուշ-ապուշ նայում էին մայր մտնող արեգակին, ծծելով նրա վերջին ճառագայթները:

Աշխատանքը ետում էր, բայց կյանքը մեռած էր: Մարդկանց հոգնած դեմքից չէր նկատվում զվարթություն, այն, ինչ որ բանաստեղծի երևակայությունն է հորինում գյուղական կյանքի համար: Չէր երևում, որ այստեղ մարդիկ պարում են ու երգում և իրենց կայտառ քրքիջը միացնում բնության երգեհոնին, այնպես, ինչպես ես տեսա Բելգիայի սքանչելի մարգերում: Մռայլ դեմքերի և կորացած մեջքերի վրա զգացվում էր քաղաքական հեղձուցիչ մթնոլորտի ճնշումը: Արդեն Վարշավայում պայթող ռումբերի թնդյունը արձագանք էր գտել Լեհաստանի գյուղերում: Արդեն իր գոռոզությամբ և պատմական կամակորոթյամբ նշանավոր ժողովուրդն արթնացել էր հարյուր տարվա թունավոր նիրհից և ականջ էր դնում դեպի հյուսիս: Նա բռնցքները սեղմում էր կատաղի, ատամները կրճտում էր բորբոքված և մոռնում վանդակի մեջ փակված վագրի պես: Բայց... տակավին անգոր...

Միրուն է Լեհաստանն իր երկրի մակերևույթից հազիվհազ բարձրացող բթածայր բլուրներով, խիտ անտառներով, ոչ խոր ձորերով, պարզ գետակներով և ոչ պարզ երկնքով: Այնտեղ երկիրն այնքան դաժան և մերկ չէ, որքան բուն Ռուսիայում, այդ անվերջ անապատներում: Այնտեղ գյուղացու տնակը ռուս մուժիկի խրճիթից տարբերվում է, որովհետև տնակ է իր եվրոպական ձևով և եվրոպական մարքոթյամբ: Ջգում ես, որ երկիրը բռնած է մի ընդունակ ազգ, որի հարուստ պատմությունը միայն արյունոտ էջերից չի կազմված, և որի գավակների միակ պարծանքը անցյալի ու ներկայի կրած բռնությունը չէ...

Հրեան հայացքը հեռացրեց պատուհանից: Ես ևս: Նա նայեց աղջկաս մեղմ հայացքով, որքան թույլ էր տալիս դեմքը և ասաց.

- Աա՛, մադնուագել, էլի դու ականջիս ես նայում: Օօ՛, ծիծաղի՛ր, ծիծաղի՛ր, քանի որ կարող ես. շուտով այդ ապրանքը կթանկանա:

Եվ արագությամբ դարձավ ինձ.

Պարոն, կորած ականջս պատմություն ունի, կարո՞ղ եք երևակայել:

Ձեր ականջը:

Այո՛, իմ այս անհիծյալ ականջը, կրկնեց նա երկու մատների ծայրով քաշելով կարմիր բլթակը, որ չորացած բակլայի էր նման, կկամենա՞ք լսել: Բնորոշ է, պարոն, շատ բնորոշ մեր ժամանակների համար: Աա՛, ի՞նչ կասեք, չէ՞ որ պետք է մի բանով զբաղվել ճանապարհին: Ֆեյդմանը դեռ խփշտում է: Հետո երևի չքանալու է: Չէ՞, Ֆեյդման, դու կարծեմ պիտի ննջես:

Երեք կայարանից հետո կասեմ, պատասխանեց Ֆեյդմանը, յուղոտ մատները սրբելով մի գույնզգույն կեղտոտ թաշկինակով:

Ես ոչ միայն համաձայնվեցի լսել հարևանիս պատմությունը, այլև հետաքրքրվեցի: Հրեայի պատմածը չի կարող անմիտ լինել:

Լսեցեք, սկսեց նա, գլխարկը դնելով ծնկների վրա, բայց դեռ թույլ տվեք կապոցներս ուղղեմ: Ըհր՛, այսպես, լսեցեք, շարունակեց նա, այլևս միանգամայն ապահովելով իր համար ընդարձակ տեղ, ես հրեա եմ, ոչ, ջիուդ եմ, բառիս իսկական իմաստով: Իսրայելի գավակը, անունս է Ահարոն Այգելման: Եվ ինչպես ջիուդ, իհարկե, առուտուրով եմ պարապում: Ի՞նչ արած, հայր Աբրահամը մեզ համար հող չի թողել, որ մշակենք... Այնպես չէ՞, Ֆեյդման:

Հի՛, հի՛, հի՛, ծիծաղեց Ֆեյդմանը իր փոքրիկ դեմքը ցցելով օդի մեջ և աչքերը փակելով:

Ես ունիմ, ա՛հ, ի՛նչ եմ ասում, ունեի անհիծված քաղաքներից ամենաանհիծյալ Օդեսայում պատրաստի հագուստեղենի և մաշկեղենի խանութ: Ի՛նչ խանութ, ահագին մագազին էր, հինգ աչք ուներ, մեծ հայելի ապակիներով: Բայց առաջ ես մի հասարակ դերձակ էի այս է գլխավորը: Ունեի մի փոքրիկ ցածր խանութ, որ գտնվում էր քաղաքի մեծ փողոցներից մեկում, մի հարուստ մագազինի մոտ: Այդ մագազինի տերն էր Սերգեյ Պախոմովիչ Ագրինցևը: Վաճառում էր նա պատրաստի հագուստեղեն, մաշկեղեն և գանազան ասվյա կտորներ: Ա՛խ, երանի ես հարևան չլինեի, չտեսնեի այդ հարստությունը և չմոլորվեի: Ով գիտե, գուցե այն ժամանակ ավելի բախտավոր կլինեի: Ֆե՛յդման, այնպես չէ:

Աստված մեզանից լավ գիտե, ինչ որ եղավ, պետք է լիներ, ասաց Ֆեյդմանը, բառերը կոտորակների նման օդն արձակելով: Ծխի՛ր:

Հարևանս վերցրեց իր ընկերոջ առաջարկած ծխախոտը, վառեց և շարունակեց.

Այդ Ագրինցևը Օդեսայի գազաններից մեկն էր: Ապրանքը վաճառում էր իր ուզած գնով, ապառիկ ոչ ոքի չէր տալիս, միևնույն ժամանակ գնողների հետ վարվում էր կոպիտ: Մարդը կուշտ էր, կարիք չուներ ուրիշներին շողոքորթելու: Բայց գլխավորն այն է, որ մաշկեղենի առուստուրի մեջ մրցակից չուներ: Ապրանքն ստանում էր առաջին ձեռքից: Սիբիրի բոլոր նշանավոր վաճառականների հետ անմիջական հարաբերության մեջ էր: Մի խոսքով, հսկա էր, գոնե իմ աչքում: Իսկ ես... ես մի քոստ ջիուդիկ էի... դերձակ: Ճշմարի՞տ է, Ֆեյդման:

Աստձու օրենքի պես:

Խանութս պարոն Ագրինցևի մագազինին կպած էր, ի՞նչ ասեմ, ինչպես մի կեղտոտ կարկատան մի նոր և փառավոր մուշտակի: Այս բանը նրան դուր չէր գալիս: Նա ուզում էր ինձ դենը շարտել, բույնս քանդել, մեծացնել և միացնել իր մագազինին: Բացի դրանից, նա չափազանց ատում էր մեր ցեղը, աչքով աչք չուներ մեզ տեսնելու: Բայց ես էլ հիմար չէի: Այդ բանը շատ լավ իմանալով, ես վաղօրոք տեղս ամրացրել էի: Տանտիրոջս հետ ունեի տասներկու տարով նոտարի մոտ կապած պայմանագիր: Եթե նա ժամանակից թեկուզ մի շաբաթ առաջ ինձ դուրս աներ, պարտավոր էր վճարել երկու հազար ռուբլի տուգանք:

Գուրս անե՛լ, հիի՛, ոչ, Ահարոն Այգելմանը նպատակ ունե՛ր: Նրա գլխում հղանում էր մի մեծ, հանդուգն ծրագիր: Ես տեսնում էի, որ հարևանս շատ է չաղանում, չափից դուրս: Եվ բոլորովին անարժան: Այդ մարդը, պարոն, ոչ խելք ունե՛ր, ոչ ճարակություն: Նա վաճառական չէր: Կարդալ-գրելում՝ կարդում էր, ինչպես կառապան: Այնինչ, ես օր չէր անցնում, որ մի կամ երկու լրագիր չկարդայի: Գիտեի առուտուրը որտե՛ղ է ծաղկած, որտե՛ղ է ընկած, բորսայում ինչ թղթեր են բարձր, որոնք են ցածր, մի խոսքով, ի՛նչ որ կարելի էր իմանալ լրագիրներից, իմանում էի:

Երբ հարևանիս, ինչպես հարկն է, լավ ճանաչեցի և նրա գործերին տեղեկացա, տեսա, որ ասպարեզից ոչ թե նա ինձ, այլ ես նրան կարող եմ քշել: Օօ՛, պարոն, ինչու կեղծել, այսպես է հրեան: Նա վաճառականության մեջ երբեմն Դավիթ է, որ կովում է Գողիաթի հետ. թեև միշտ էլ հաղթող չի լինում, բայց կովում է: Դա նրա ախտն է պապերից ժառանգած: Ինչևէ: Ես ունեի սրա ու նրա ձեռքում տոկոսով տված մի փոքրիկ գումար, որ խնայել էի ասեղիս ծայրով: Շատ քիչ էր: Բայց ունեի և՛ մի բարեկամ՝ Շնուլ Մոզեր անունով: Նա այժմ էլ կա, փառք աստծու, մահից ազատվեց: Ճարպիկ մարդ է այդ Մոզերը, խելքը գլխին... Այն ժամանակ նա մի հասարակ միջնորդ էր...

Սրա ու նրա համար ցորեն էր առնում ու ծախում, լրացրեց Ֆեյդմանը, լեզու ունի, որ ածելու նման է կտրում: Հայրն էլ այնպես էր:

Կաց, Ֆեյդման, ես բոլորը կասեմ,– շարունակեց հարևանս: Ահա՛, պարոն, միտքս հայտնեցի Շնուլ Մոզերին: Իհարկե, իսկույն հասկացավ և ոգևորվեց: Մենք վճռեցինք մրցել Ագրինցևի հետ: Շնուլ Մոզերն իր ունեցած երեք հազար ռուբլին միացրեց իմ փոքրիկ դրամագլխին և ինքն իսկույն ուղևորվեց Սիբիր: Ես լուր տարածեցի, թե վճռել եմ խանութս քանդել, մեծացնել: Եվ, իրավ, այս մասին բանակցում էի տանտիրոջ հետ: Հարևանս ինձ հրամայեց «խելոք կենալ»: Ես կատակով ասացի. «Ձերդ մեծապատվություն, միշտ խելոք լինելը ձանձրալի է, ուզում եմ մի քիչ գժվել»: Մի օր, տեսնելով, որ խանութիս ցուցանակը վերցրել եմ, պատվերներ չեմ ընդունում և լուսամուտները փոխել եմ տալիս, դարձավ ինձ .

Այգելմա՛ն:

Հրամայեցեք, Սերգեյ Պախունովիչ:

Դու ինձ հետ կատակ մի՛ անիլ:

Ինչպե՞ս կհանդգնեմ, ձերդ մեծապատվություն: Ասում եմ, կատակ մի անիլ, ես գիժ մարդ եմ:

Ի՞նչ եք ուզում, հարցրի ես, տեսնելով, որ այլևս շարժել եմ իմ գոռոզ հարևանի հետաքրքրությունը:

Ուզում եմ, որ դու այստեղից կորչես, քանի որ դեռ գլուխդ չեմ ջարդել:

Ո՞ր կհրամայեք կորչել, ձերդ վաճառականական գերագանցություն:

Ուր ուզում ես, թեկուզ Երուսաղեմ: Ես արդեն զգվել եմ քո հոտից:

Անցագիրս տվեք, գնամ:

Որքան արժե:

Հագար երկու հարյուր:

Ա՛խ, դու սատանայի ռեխ եբրայեցի:

Այդ միայն տուգանքն է:

Էլ ի՞նչ ես ուզում:

Մի՞թե չգիտեք, ձերդ մեծապատվություն, խանութիս վերանորոգման ծախսը: Ուղիղ ինը հարյուր ռուբլի էլ այն է:

Ես քո դունչը կջախջախեմ, անիծյալ Հուդա Իսկարիովտացի, բռնկվեց Ագրինցեր:

Ջախջախեցեք, Սերգեյ Պախունովիչ, բայց ամեն մի դունչ որքան էլ ատելի լինի, ուտել է ուզում:

Նա մի քանի օր գոռոռաց, հայհոյեց պապերիս, նախահայրերիս, կրոնս, հավատս, բայց համաձայնվեց վճարել թե տուգանքը և թե ծախսերս: Ինձ էլ միայն այդ էր հարկավոր: Խանութս դատարկեցի, բայց ես իմ գործն արդեն տեսել էի, դիմացի տանը, ուղիղ Ագրինցի դեմ ու դեմ վարձել էի չորս աչք:

Գործը շատ բարդ չէր, որ մեծ դժվարություն քաշեի: Ապրանք շուտով ստացա Վարշավայից: Իսկ ընկերս հրաշքներ էր գործում Սիբիրում: Մի տարի անցած նա գրավեց մի քանի խոշոր առևտրական տներ և ձեռք բերեց մեծ վարկ: Դա մի զարմանալի հաջողություն էր. ունենալով ընդամենը յոթ հազար ռուբլի դրամագլուխ, վայելում էինք հիսուն հազար վարկ: Բայց հաջողությունը մեզ չնուրբեցրեց. վճռեցինք արթուն լինել և գործն ընդարձակել պահանջի համեմատ: Բախտը ժպտում էր մեզ, մենք շատ շուտով անցանք քաղաքի հայտնի վաճառականների շարքը: Ա՛խ, երջանիկ օրեր, որ այնքան թանկ արժեցաք ինձ ապագայում...

Հրեան տխուր հառաչեց և ձեռով դրստեց իր լայն ճակատը:

Կատախումբը կանգ էր առել: Մի քանի ճամփորդներ դուրս եկան, նրանց փոխարինեցին նորերը: Եկան, ի միջի այլոց, նաև երկու նիհար և խիստ միմյանց նման երիտասարդներ՝ լայն վերարկուներով և փոքր գլխարկներով: Դես անցան, դեն անցան և վերջը կանգնեցին անցքում ու սկսեցին զննել ուղևորներին:

Ֆեյդմանը կապկի արագությամբ մոտեցավ մեզ և շնչաց.

Գրպանահատներ են, որսի են եկել:

Վերջապես աղմուկը հանդարտվեց, հարևանս շարունակեց.

Ագրինցեր սկզբում մեզ վերաբերվում էր արհամարհանքով: «Տե՛ս, այդ քոստ երուսաղեմցիները ուզում են մրցել Ագրինցի հետ: Չգիտեն, որ կարող եմ կոշկիս քթով նրանց կոյանոց շարտել»:

Ճիշտ այս խոսքերն էր նա ասել իմ բարեկամներից մեկին: Եվ ուշադրություն չէր դարձնում մեզ վրա, մինչև անգամ մեր խանութի կողմը չէր նայում: Իսկ ես, ընդհակառակը, առաջվա պես խոնարհ էի ու համեստ: Գլուխ էի տալիս

Ագրինցեին ամեն անգամ պատահելիս այնպես, ինչպես մենք՝ հրեաներս միայն սովոր ենք գլուխ տալ: Հիշում էի հանգուցյալ հորս խոսքերը. «Տե՛ս, չլինի թե կյանքումդ շահես որևէ քրիստոնեի թշնամություն: Միշտ խոնարհվիր, միշտ գետնին նայիր, այդ քեզ չի ստորացնիլ, բայց կպաշտպանես փորձանքներից»:

Եվ խոնարհվում էի: Միևնույն ժամանակ աշխատում էի ամենայն եռանդով: Այժմ հասարակ դերձակի գլուխը ներկայացնում էր խոշոր հաշիվների և պես-պես ծրագրերի շտեմարան: Շնուլ Մոզերն ինձանից ավելի հանդուգն էր. միշտ դրդում էր լայնացնել ու լայնացնել գործը: Ապրուստիս մեջ շատ քիչ փոփոխություն էի մտցրել: Հագնվում էի առաջվա պես համեստ, բայց այլևս ինքս չէի կարում ինձ համար. ժամանակն ավելի թանկ արժեք: Ընտանիքս այժմ կենում էր երկուսի փոխարեն չորս սենյակում: Չէի խմում, չէի շոայլում, կանանց վրա աչք չունեի: Բայց գավակներիս ուսման համար ոչինչ չէի խնայում: Այժմ մեծ որդիս համալսարանում է:

Սկսեցի, հակառակ հարևանիս սովորության, ապառիկ ապրանք բաց թողնել: Բայց, իհարկե, գիտեի ում: Դրա համար ունեի առանձին ցուցակ, որից դուրս ամենքին մերժում էի: Դա եղավ մրցման առաջին միջոցը Ագրինցեի դեմ: Ինքս ոտքի վրա մնալու համար պատրաստ էի նրան գլորել գետին: Երկուսս միասին միևնույն շրջանում, միևնույն փողոցում, միևնույն առուտուրը չէինք կարող վարել:

Կար և մի ուրիշ միջոց . քաղաքավարություն գնողների հետ: Վա՛յ այն վաճառականին, որ չգիտե ժամանակին ժպտալ, ժամանակին տխրել, ժամանակին ձևանալ բթամիտ, նայելով իր գնողի տրամադրությանը: Եթե գնողը ցորենի առևտրական է, ասա՛, որ Մովսիսի ստացած պատգամների մեջ այդ առուտուրն էլ կա. եթե պետական պաշտոնյա է, առանց նրան երկրագունդը կդադարի պտտվել արեգակի շուրջը, եթե ոստիկանապետ է, թող կորչեն բոլոր հեղափոխականները, որ կործանեցին առուտուրը, իսկ եթե գինվորական է, թող տարտարոսը գլորվի նենգամիտ Անգլիան, որ միշտ դավեր է լարում «մեր հայրենիքի» դեմ և այլն, և այլն: Եվ ես այսպես էի անում:

Մյուս կողմից, ո՛չ մի կոպտություն ինձ չէր շփոթեցնում կամ վիրավորում: Տեսնում ես, որ գնողը, հետո խոսելիս, երեսիդ էլ չի նայում, խոսում է եզակի դեմքով, ինչպես սպասավորի հետ: Գրո՛ղը տանի, ով գիտե, ինչ-որ նախկին

սպա է և կամ պաշտոնաթող և գողության մեջ բռնված ինտենդանտ, կամ սրա պես մի խրտվիլակ: Գոհություն աստծու, այսպիսիների թիվը մեծ է սքանչելի Ռուսիայում: Ես մտածում էի՝ թող գոռոզանա, փքվի, մի օր կտրաքվի: Ես կշոյեմ առայժմ նրան, միայն թե ինձանից մի բան գնե: Եվ «ձերդ պայծառափայլություն, ձերդ գերազանցություն, ազնվություն» և այլն, ինձ համար այնքան սովորական էին, որքան այս գինվորի բերանում՝ «Լսում եմ»: Սակայն չնայելով այս բոլորին, երբեմն լսում էի այնպիսի վիրավորիչ խոսքեր, որոնք արյունս էին բորբոքում: Օօ՛, քանի՛-քանի անգամ են երեսիս շարտել՝ «անհավատ, հեթանոս, կապիկի դունչ, քոստո շուն» և այլն, և այլն: Այգելման, կուլ տուր մանկությունից սկսած մինչև գերեզման, որովհետև կուլ է տվել քո հայրն էլ, քո պապն է, քո ամբողջ ցեղը, դարե՛ր շարունակ:

Ա՛խ, քրիստոնյա պարոն, գոչեց նա, հանկարծ բորբոքվելով և տեղից վեր թռչելով, երկու հազար տարի է մեզ հայհոյում եք և անարգում, ի՞նչ եք առաջացրել, ասացեք: Եվ ովքե՛ր են անարգում, Աբրահամի և Մովսիսի աստվա՛ծ, բոլոր աստվածներից վեհը: Մարդկության տականքը՝ կաշառակեր պաշտոնյաները, գող գանձապետները, լրտեսները, արբշիռները, որդերը, աղբակույտի ճանճերը, կոյանոցի սողունները: Արարածնե՛ր, որոնցից գեհե՛նը պիտի գարշի և Կայենը գագրի: Մարդասեր Եհովա, գոռոզանում են իրենց խաշով, չեն ուզում հասկանալ, որ այդ խաշը մենք ենք կառուցել: Հալածում են մեզ մի մարդասերի անունով, և չեն ուզում հասկանալ, որ նա ինքն արյան գնով կովել է հալածանքի դեմ: Ես հարցնում եմ. ո՞ր էին այդ քրիստոնյաները, երբ մենք պաշտում էինք իսկական աստծուն, երբ դավանում էինք կրոններից բարձրագույնը, երբ ունեինք իմաստուններ և մարգարեներ... Գլուխներ ենք տվել աշխարհին, որոնց միշտ պիտի երկրպագություն տաք, ո՛վ գոռոզներ և ամբարտավաններ: Ահա՛ հենց այժմ սկսվել է մի մեծ շարժում, որ պիտի տակնուվրա անի մարդկության կյանքը: Աա՛, դուք կարծում եք, որ մենք վաճառականներ լինելով՝ իսկի բան չենք հասկանում սոցիալիզմից: Ո՞վ է նրա առաջին մարգարեն: Դարձյալ մի հրեա: Իսկ սիոնի՛զմը: Աա՛, այժմ այլևս չե՞ք ծաղրում, ով քրիստոնյաներ: Սպասեցեք, ամբարտավաններ, եթե հին Երուսաղեմը չգրավենք, նորը կկառուցենք...

Մի միլիարդ շորս հարյուր միլիոն դրամագլուխ ունեինք Ամերիկայում և Անգլիայում, մեջ մտավ Ֆեյդմանը, թող այժմ էլ ասեն, թե հրեան գծուծ է, հի', հի', հի': Մենք կստիպենք ձեզ հարգել մեզ, կստիպենք, հի', հի', հի'...

Կաց, Ֆեյդման, փոխեց եղանակը Այգելմանը, – ես բոլորն ասացի: Ա'հ, ներեցեք, պարոն, սիրտս լիքն էր: Գիտեմ, դուք այն քրիստոնյաներից չեք, որոնց հետ խոսելն երկյուղալի է: Այնպես չէ՞, Ֆեյդման, հայերը մեր բարեկամներն են, մենք պատմական եղբայրներ ենք: Ագրինցն, – գոչեց նա, նորից տաքանալով, հիշում եմ այսօրվա պես այն վիրավորանքը, որ դու ինձ հասցրիր: Պարոն, լսա՞՞ծ եք Ուոուսով իշխանների մասին: Նշանավոր մարդիկ են: Մի օր նրանցից մեկին ծախեցի մի օձիք և մի գույգ թևեր՝ հազար երկու հարյուր ութիով: Նա Ագրինցի կթան կովն էր, իմ ձեռքն ընկավ, որովհետև Ագրինցը չէր կարողացել լավ շոյել նորին իշխանության սիրտը: Բայց օհ, այդ հազար երկու հարյուր ութիին ինձ որքա՛ն տանջանքներ տվեց: Պատմեմ, տեսեք: Հենց նույն օրերը ես ընտրվել էի տեղական ժողովարանի անդամ: Երեկո էր. ես կնոջս և մի երկու ծանոթներիս հետ ընթրում էի սեղանատանը: Մեզանից ոչ հեռու, մի ուրիշ սեղանի մոտ նստած էր Ագրինցն իր ծանոթների հետ: Նա հարբած էր և բարձր ձայնով պարսավում էր հրեաներին. այսպես են, այնպես են: Սովորական գրպարտություննե՛ր: Մեր սեղանի մոտ կար մի տաքարյուն փաստաբան: Չհամբերեց մարդը, բողոքեց: Եվ նրա և Ագրինցի մեջ վեճ բացվեց:

Քեզ ով է խոսեցնում, որ մեջ ես ընկնում, գոռաց Ագրինցը:

Դուք, պարոն, – ասաց սեղանակիցս, ի՞նչ իրավունքով եք գրպարտում մեզ:

Լռի՛ր, քոստ ջիուդ, լռի՛ր:

Մենք վրդովվեցինք: Ագրինցը դարձավ ինձ.

Աա՛, Այգելմա՛ն, դու էլ այստե՞ղ ես: Ժողովարանի անդամ ես ընտրվել:

Շնորհավորում եմ: Բայց հեռո՛ւ, հեռո՛ւ նստիր մեզանից, հոտ է փչում:

Հետաքրքրական է իմանալ, ավելացրեց Ագրինցի ընկերներից մեկը, որ նույնպես հարբած էր, հրեուհիները երբևէ մաքրո՞ւմ են իրենց եղունգները:

Կինս գունատվեց: Նա կուշաթափվեր, եթե ես նրան ժամանակին չտանեի դահլիճ: Երբ մենակ վերադարձա սեղանատուն, տեսա, որ վեճը սուր կերպարանք է ստացել: Ագրինցեր ոտքի էր կանգնել շիշը ձեռքին և սպասում էր հարձակվել սեղանակիցներիս վրա: Ես միջամտեցի: Եվ ահա՛ այդ միջոցին պարոն Ագրինցն ինձ ապտակեց: Օօ՛, այսօր էլ երեսս այրվում է այդ հրապարակական վիրավորանքից: Լսո՞ւմ եք, պարոն, նա ապտակեց ինձ հարյուր մարդկանց և մի այդչափ էլ կանանց ներկայությամբ:

Եվ դուք չպատասխանեցի՞ք,- հարցրի ես հարևանիս:

Ա՛խ, պարոն, ինչպե՞ս պատասխանեի, գոչեց նա, դարձյալ ոտքի ելնելով, եթե շունը կծում է, մի՞թե այդ նշանակում է, որ մարդն էլ պիտի կծի: Ես, իհարկե, բողոքեցի հասարակությանը, դիմեցի դատարանին: Փաստաբանը լրագիրներում տպեց նամակ: Եվ վերջ ի վերջո ես ինքս ստիպվեցի վերջ տալ վեճին, վախենալով հետևանքներից:

Հրեան մի քանի վայրկյան լռեց՝ իր հուզմունքը զսպելու համար, ապա շարունակեց.

Ագրինցեր քանի գնում, այնքան ավելի կատաղում էր: Արդեն ես քշում էի նրան ասպարեզից: Օ՛ո, Շնուլ Մոզեր, Շնուլ Մոզեր, դու այժմ սնանկ ես, անցյալ պասկեքին կոպեկ չունեիր, որ մորդ համար «մացա» գնեիր: Բայց համոզված եմ, որ մի օր դու կդառնաս Մորգան կամ Շվաբ և ամբողջ հարավային Ռուսիայի առուտուրը ձեռքումդ կունենաս: Օ՛ո, Շնուլ Մոզեր, Շնուլ Մոզեր, դու վաճառականության Մողոմոնն ես: Դու էիր, որ շարունակ հորդորում էիր ինձ ընդարձակել մեր գործերը: «Տես, ասում էիր, ես այդ անիծյալ քրիստոնյային պիտի մերկացնեմ և փողոցները ձգեմ: Նա անարգում է իմ ազգը, ընտանիքը, հավատը, իմ բոլոր սրբությունները: Ես նրան պիտի կործանեմ»:

Եվ կործանում էինք, պարոն, կործանում էինք այդ Սերգեյ Պախոմովիչ Ագրինցեին: Օ՛ո, այնպես արագ, որ ես ինքս էլ զարմանում էի: Նա ատամները կրճտում էր և երկար փառահեղ միրուքը փետում: Մենք նրան հարկադրել էինք արդեն ապրանքը ապառիկ բաց թողնել: Բայց ամեն մարդու բան չէ, պարոն, ապառիկ ծախելը: Ողորմելին չգիտեր, որ շատ անգամ գոռոզ արտաքինի և շքեղ

հագուստի տակ թաքնված է ինքը չքավորությանը: Եվ տալիս էր այդպիսիներին ու կորցնում էր անհրավը...

Այնուհետև մենք նրան ստիպեցինք ապրանքի գինը իջեցնել 20 տոկոսով: Այս էլ մի մեծ հարված էր նրա համար, որովհետև մենք գիտեինք ապրանքն ավելի էժան գնել և ավելի էժան տեղափոխել: Մի խոսքով, առաջին անգամ նա կորցրեց տասնհինգ հազար և այնուհետև սկսեց խելքն էլ կորցնել: Իսկ ծախսերը չէր պակսեցնում: Եվ ինչպե՞ս էր ծախսում, աստված իմ: Սեփական կառք ուներ, Մոսկվայից բերել տված, որ սև մարմարիոնի պես էր փայլում արեգակի տակ: Նժույգներ ուներ, որոնցից ամեն մեկն արժեր հազար հինգ հարյուր ռուբլի: Եվ խմում էր. սիրում էր ուրիշներին հրավիրել: Մի երեկո կլուբում երաժիշտներին և ծառաներին հարբեցրեց կոնյակով: Իսկ կինը, տեր աստված, կինը մի սաժեն բարձրություն ուներ, մի արշին լայնություն, փոքրիկ նեղ աչքերով, կատարյալ մոնղոլուի: Շատ էր սիրում մեծամեծներին: Ամիսը մի կամ երկու անգամ երեկույթներ էր սարքում: Ինքը՝ նահանգապետի կինը, չէր մերժում նրա հրավերը: Դե, իհարկե, այդպիսի մի բարձրաստիճան հյուրին խոս չէր կարելի տապակած ձկով կամ երշիկով հյուրասիրել: Շնույ Մոզերը, ձեռքերը միմյանց քսելով, հրճվանքով կրկնում էր.

Բարեկամդ անդունդն է գլորվում...

Եվ գլորվում էր:

Նույն ժամանակներն էս օր ու գիշեր հանգիստ չունեի: Որքան հաջող են գնում հրեայի գործերը, այնքան նա քիչ է քնում: Չարթնում էի, պարոն, վեց ժամին, յոթին արդեն մազագինումս էի: Կողպում էինք տասներկու ժամին: Իսկ Ագրինցը փաշա էր. գալիս էր մազագին տասնմեկից ոչ առաջ և երեկոյան ուր ժամին արդեն թղթախաղի սեղանի մոտ էր: Սիրուհիներ պահելը վաղուց գիտեինք: Դեռ մի փոքրիկ սկանդալ էլ պատահեց, որը ծածկելու համար նա կաշառեց ոստիկանապետին: Գործակատարների հաշիվները չէր քննում: Եվ գողանում էին անհրավները:

Ես գնում եմ, Այգելման, ընդհատեց հարևանիս խոսքը Ֆեյդոմանը, երբ կատախումբը կանգ առավ: Ծերուկը բեռնավորվեց իր բազմաթիվ կապոցներով և

մեզ գլուխ տալով չքացավ:

Այժմ, շարունակեց հարևանս, ես մոտենում եմ պատմությանս կորիզին: Լավ լսեցեք, պարոն, տեսեք ձեր քրիստոնյաներն ինչպես են վրեժ առնում մեզնից: Ագրինցն այժմ հարբում էր շուտ-շուտ: Ոչինչ, այդ սովորական բան է Ռուսիայում, չէ՞ որ նա տարենը մի քանի անգամ Մոսկվա էր գնում: Լսում էի նրա գոռոցները գործակատարների վրա: Եվ ի՞նչ խոսքեր, աստված իմ: Երբեմն մինչև անգամ ծեծում էր խեղճերին: Բայց պետք է խոստովանել, հետո փող էր բաշխում նրանց:

Մի օր ճաշից հետո Ագրինցը հանկարծ մտավ մեր խանութը: Առաջին անգամն էր պատիվ անում մեզ: Նկատեցի իսկույն, որ բարեկամս բավական թրջված է և մի քիչ օրորվում է: Գործակատարներիս աչքով նշան արի գգույշ մնալ: Իսկ Շնուլ Մոզերին խնդրեցի բնավ չխոսել: Շատ թունավոր լեզու ունի անպիտանը: Բարեբախտաբար, օրվա այն միջոցին էր, երբ գնորդներ չեն լինում:

Ագրինցը, ներս մտնելով, կանգ առավ դռների մոտ, ձեռքերը դրեց պանթալոնի գրպանները, հետո փորը դուրս ցցեց և արտասանեց.

Չալինկին Չուխտո՛ւմ:

Իբր թե ծաղրում էր մեր աղավաղված եբրայերենը, որով երբեք չէինք պարծենում: Ես պատասխանեցի.

Милостиво просим!

Այգելման, ուզում եմ խոզաբունդ տեսնել:

Համեցեք, – ասացի ես քաղաքավարի, բնավ չվշտանալով նրա վիրավորական խոսքից: Շնորհ արեք ներս գալու:

Օ՛ո, էլեկտրական լո՞ւյս: Ո՞ր ժամանակից:

Արդեն մի քանի ամիս է:

Այդ ի՞նչ իրավունքով:

Ինչպես թե ի՞նչ իրավունքով, Սերգեյ Պախունովիչ:

Հարցնում եմ, ո՞վ է քեզ իրավունք տվել:

Փողը և իմ ցանկությունը, պատասխանեցի ես:

Ագրինցեր ծիծաղեց:

Աա՛, ուրեմն դու փող էլ ունիս, ցանկության էլ: Իսկ ես կարծում էի, որ միայն գողացած ապրանք ունիս:

Ինչպե՞ս թե գողացած ապրանք, գոչեցի ես, իմ խանութում այդպիսի բան չկա:

Ուրեմն որտե՞ղ ես թաքցնում իմ ապրանքը, աաա՛. դո՞ւ չես սովորեցնում գործակատարներին, որ մաշկերս գողանան և քեզ ծախեն, աա՞: Այդ մի այնպիսի անամոթ գրպարտանք էր, որին չէի կարող դիմանալ: Ուստի տաքացա և Ագրինցեին անվանեցի ստախոս:

-Աա՛, Իսրայելի շուն,- գոռաց նա այնպես, որ հարևաններս հավաքվեցին,- աա՛, սատկած կատու, խոզի փորոտիք, ես քո ատամները կջարդեմ, տո՛ւր ապրանքս, տո՛ւր, ասում եմ:

Հարևաններս միջամտեցին և աշխատեցին խաղաղացնել նրա գայրույթը: Ամենքը հավատացին նրան, որ «Այգելման և Մոզեր» առևտրական տունն երբեք չի ստորացնիլ իրան գողացած ապրանք գնելու չափ:

Ագրինցեր սթափվեց մի փոքր: Ես լուռ էի, որովհետև նահանգապետը նրա կողմն էր, իսկ ես մի հրեա: Սկսվեց մի ուրիշ տեսարան: Ագրինցեր կամեցավ ծխել և լուցկի պահանջեց:

Ես ունեի մի գործակատար: Վիտալի Ռաբինովիչ էր անունը: Ոսկի էր այդ երիտասարդը, մագազինիս հոգին, աջ թևս: Խելոք էր նա, պարոն, ընդունակ, եռանդուն: Միշտ կարդում էր ընտիր գրքեր: Խեղճ մոր միակ զավակն էր: Ա՛խ,

ես նրան սիրում էի հարագատ որդու չափ: Կորա՛վ թշվառը, իր անձը գոհեց ինձ, անայիտանիս: Ա՛խ, ներեցեք, ես չեմ կարող նրան հիշել առանց արտասուքի:

Հրեայի խոշոր աչքերից դուրս ցայտեցին երկու կաթիլ և գլորվեցին այտերի վրա: Նա ոտքի կանգնեց՝ իր խորին հուզմունքը գսպելու համար:

Անցան մի քանի լուռ և ծանր րոպեներ: Հրեան սրբեց աչքերը, գսպեց իրան և նորից նստեց:

- Ներեցեք,- ասաց նա,- ես շատ թույլ մարդ չեմ, բայց այս մեկ կորուստը ինձ համար ծանր էր: Ռաբինովիչը չուներ հալածանքներ քաշած հրեայի փորձառությունը և սառնությունը: Նա դեռ չէր գրկվել ինքնասիրության կրքից, ինչպես մեզանից շատերը: Հպարտ էր, սիրում էր իր ցեղակիցների ոտնատակ եղող պատիվը: Դժբախտաբար հենց նա առաջ եկավ և լուցկի տվեց: Վատելով իր թանկագին սիգարը, Ագրինցը նայեց ոտքից մինչև գլուխ Ռաբինովիչին արհամարհական հայացքով և ասաց.

-Դու է՞լ ջիուդ ես: Ոչ, պարոն, պատասխանեց Ռաբինովիչը, գլուխը հպարտ բարձրացնելով, ես հրեա եմ:

Այդ միևնույն աղբն է:

Ներեցեք, պարոն, միևնույնը չէ: Ջիուդներ կան բոլոր ազգերի մեջ, իսկ մենք հրեաներ ենք: Վերջապես, բավական է, պարոն, հեռացեք, ես իմ տիրոջ պես չեմ կարող տանել ձեր վիրավորանքները:

Աա՞, ի՞նչ, գոռաց Ագրինցը, չե՞ս կարող տանել: Ախ, ուրեմն դու հեղափոխական ես: Ախ դո՛ւ գարշելի, հոտած:

Պարոն, չկարողացավ իրեն գսպել Ռաբինովիչը, գարշելին դուք եք և անարգ հոտը ձեր բերանից է գալիս: Փորձեցեք շարունակել ձեր հայիոյանքը, և ես ցույց կտամ ձեզ . . .

Այս ասելով, Ռաբինովիչը ձեռը տարավ գրպանը: Շնույ Մոզերը բռնեց նրա թևից և տարավ մագազինի խորքը: Ես կարծում էի, որ Ագրինցը կհարձակվի

նրա վրա և տեղն ու տեղը կխեղդի նրան: Բայց այդ չպատահեց: Հետո միայն իմացա, որ այդ մարդկանց խրոխտությունը իրենց քաջությանը չի համապատասխանում: Նրանք քաջ են միայն խեղճերի համար: Ռաբինովիչի ատրճանակը սանձահարեց նրա լրբությունը: Այնուամենայնիվ, վերջին խոսքը նա ասաց, դառնալով ինձ.

Ես, ինչպես իմ տերության հավատարիմ հպատակ և ուղղափառ քրիստոնյա, պարտքս կհամարեմ հայտնել ում հարկն է:

Ի՞նչ հայտնել, պարոն, հարցրեց Շնուլ Մոզերը:

Այն, որ ձեր այս խոզարանը լիքն է հեղափոխականներով: Աա՛, անպիտաններ, ուրեմն հայր Վլադիմիրը գուր չի ասում, թե դուք խորշում եք ուղղափառներից: Դուք «գոյ» եք անվանում մեզ, ձեր թալմուդը մեզ պիղծ է կոչում: Աա՛, մենք պի՞ղծ ենք: Եթե պիղծ ենք, ապա ինչի՞ համար եք ձեր պասեքին գողանում մեր երեխաներին, սիրտը ծակում և արյունը քամում, որ ձեր «մացա»-ին խատնեք, աա՛, ասացե՛ք:

Ո՞վ կարող էր այդ խելացնորին համոզել, որ այդ բոլորը գրպարտություն է: Նա գոռում էր ու պնդում ասածը: Վերջապես, հարևաններս ազատեցին մեզ նրանից: Հետևյալ օրը խուզարկեցին ոչ միայն Ռաբինովիչին, այլև ինձ, Շնուլ Մոզերին, բոլոր գործակատարներիս թե՛ տանը և թե՛ մագազինում: Իհարկե, ոչինչ չգտան: Բայց այդ բանը բավական վնաս տվեց մեզ: Քաղաքական ահաբեկությունը այն ժամանակ մեծ էր, մարդիկ վախենում էին իրենց ստվերից: Ոչ միայն գնողներս պակասեցին, այլև բանկերում սկսեցին մեզ վրա ծուռ աչքով նայել . . .

Շնուլ Մոզերն ինձ մխիթարում էր.

Մի՛ վախենար, մեր բանը շուտ կդրստվի, բայց Ագրինցևի գործերը շատ վատ են, քանի որ այդպիսի միջոցների է դիմում:

Նա իրավունք ուներ, շուտով այդ երևաց: Հիմարությունն առհասարակ ինքն է իր համար փոս փորում: Ագրինցևը, տեսնելով, որ մեզ չբանտարկեցին, լուր տարածեց, թե մենք կաշառել ենք ոստիկանությանը: Կաշառելը, պարոն,

հրեաների քաղաքացիական պարտականություններից մեկն է: Բայց քաղաքական գործերում մենք զգույշ ենք . . .

Լուրը հասավ ոստիկանապետին, հետո նահանգապետին: Երկուսն էլ դադարեցին այցելել Ագրինցևի տունը, մինչև անգամ ընդհատեցին նրա հետ ամեն մի ծանոթություն: Այս մի մեծ հարված էր Ագրինցևի համար: Լսեցի, որ նա մի քանի անգամ գնում է նահանգապետին բացատրություն տալու, չի ընդունում: Մեջ է ընկնում պատվարժան ավագ քահանա Վլադիմիրը և հազիվ կարողանում է ոստիկանապետին միայն հաշտեցնել «պատրիոտ» Ագրինցևի հետ: Այդ հայր Վլադիմիրն էլ մի պատիժ էր տեղական հրեաների համար: Ամեն կիրակի իր քարոզներով գրգռում էր ռուս ամբոխին մեր դեմ: Եվ հաջողություն ունեցավ:

Ագրինցևը դիմեց մի ուրիշ միջոցի, իր գործակատարների բերանով տարածեց, թե ես ու Շնուլ Մոզերը լրտեսներ ենք: Մի օր ինձ մոտ եկան երկու անծանոթ երիտասարդներ և բացատրություն պահանջեցին: Մեջ ընկավ Ռաբինովիչը և նրանց բավարարություն տվեց: Իհարկե, մենք կարողացանք մաքրել մեր անունը, բայց չէ՞ որ այս տեսակ գրպարտություններն անհետևանք չեն մնում: Գտնվեցին թեթևամիտներ, որ մեզնից երես դարձրին:

Բայց այդ մեր գործին վնաս չբերեց: Վերադարձան մեր բոլոր հին գնորդները, երբ հասկացան, որ մենք կրկնակի գրպարտված ենք:

Նույն միջոցին Ագրինցևի գործերը քայքայվել էին այնպես, որ մեծ խելք էր հարկավոր նրանց ուղղելու համար: Այնինչ Ագրինցևը գրկվել էր իր մեծ գլխում անփոփված փոքրիկ ուղեղի մնացորդից էլ: Դուրս եկավ, որ այդ մարդը պարտքերի մեջ խրված է ավելի, քան մենք կարող էինք սպասել:

Մի օր նրա մուրհակը բողոքի ենթարկվեց:

Դա ողբերգության սկիզբն էր. շարունակությունը շուտով տեսանք: Մարդը կորցնում էր իր վարկը արագ-արագ: Ֆաբրիկաներն արդեն կրճատել էին նրա կրեդիտը, իսկ մեկը միանգամայն մերժել էր: Այս բոլորը մենք շատ լավ գիտեինք և նպաստում էինք: Աշնան սկզբին նա նոր ապրանք չստացավ, իսկ հինը ամառվա ընթացքում կերվել էր ցեցից:

Ագրինցն անգոր էր կանգնել անկման կես ճանապարհին: Հարբում էր նա այժմ բոսայակի պես: Մագագիւնը փոխեց կնոջ անունով, որովհետև ինքն արդեն սնանկ էր ճանաչված: Կառքերն ու ձիերը ծախվեցին: Կինը ամաչում էր տնից դուրս գալ կամ հյուրեր ընդունել:

Ագրինցն երբեմն կանգնում էր իր անցյալ փառքի դռների առջև և ճեղքով ինչ-որ սպառնալիքներ ուղարկում դեպի մեր կողմը: Ես դեռ վախենում էի նրանից և այժմ ավելի, քան առաջ: Հուսահատությունը սարսափելի է, պարոն: Ահա՛ ինչու չէի կարողանում խղճալ այդ մարդուն:

Խղճա՛լ, ոչ, նա շատ էր անարգել մեզ: Մի օր Շմուլ Մոզերն ասաց.

Այգելման, մենք արդեն վարձատրված ենք:

Ի՞նչ ես ուզում ասել, հարցրի ես:

Ագրինցն խանութը փակում է վաղը:

Տեսնում եմ: Հետո՞:

Նա կորած է: Անցյալ շաբաթ մեր սինագոգը շուն գցողների մեջ տեսել եմ և՛ Ագրինցնին:

Այդ արդեն ես չգիտեի:

Անցավ կես տարի ևս: Ագրինցնը չքացել էր ասպարեզից: Բայց մենք նրան չէինք մոռացել, և ինչպե՞ս կարող էինք մոռանալ մի մարդու, որ դեռ մի քանի տարի առաջ առաջնակարգ քաղաքացիների շրջանում էր: Իսկ ա՞յժմ . . . այժմ, ով գիտե, ո՞ր: Մի օր, հարգելի պարոն, պատահեց հետևյալը: Մադմուագել, և դուք, պատանի պարոններ, լավ լսեցեք, գվարճալի է: Որքան շատ են տանջվում ծնողները, այնքան պիտի խելոքանան գավակները: Հենց այս է պատճառը, որ հրեան ծեր է և խոհեմ օրորոցից սկսած:

Այո, պարոն, պատահեց այն, որ ես ամբարտավանությունը ցեխի մեջ տեսա:

Նստած էի մագազինում: Շնույն ու գործակատարների մի մասը գնացել էին ճաշելու: Հանկարծ դռների առջև հայտնվեց մի մարդկային կերպարանք: Այնքան այլանդակ էր նա, որ ես առաջին բոլորին չճանաչեցի: Կարծեցի թափառական մուրացկաններից է, որոնց դեմքը հարատև սովը այնքան աղավաղում է:

Հարգելի պարոն, ես եղել եմ Եվրոպայի համարյա բոլոր երկրներում, ճանաչում եմ Ռուսիայում կենող բոլոր ազգությունները և կարող եմ ասել, որ ոչ մի ազգ այնքան շուտ չի հաշտվում ճակատագրի հարվածների հետ, որքան ռուսը: Երեկվա հարուստը այսօր կառապան է, և այս նրա համար կարծես սովորական բան է: Երեկ նա շամպայն էր խմում, այսօր, փույթ չէ, սիվուխա կխմի: «Ոչինչ», ասում է նա և շուտով ամեն բան մոռանում:

Դուք արդեն գուշակեցիք, որ հյուրս Ագրինցն էր: Հագնված էր նա այնպես, ինչպես, տեսած կլինեք, հագնվում է օղիի գերի ռուս փոքրիկ շինվանիկը, երբ պաշտոն չունի և թափառում է դատարանների առջև, սրան ու նրան իր ծառայությունն առաջարկելով: Այն տարբերությամբ, որ շինվանիկի անցյալից մնացել է «Ֆուրաշկայի» կոկարդն ու կարմիր ժապավենը, իսկ Ագրինցի -հարստությունից՝ մի մուշտակ, հնամաշ, օձիքի մագերը թափված, փեշերն ու կուրծքը կեղտի բծերով ծածկված:

Նա հարբած չէր այդ օրը: Դեմքը լուրջ էր, եթե կարող է այդ լուրջ լինել, ինչ ասեն, մի մեծ կապույտ կարմրագույն ուռուցք:

Բարով, Այգելման, ասաց նա օղիի քայքայված ձայնով, որի մեջ, սակայն, դարձյալ զգացվում էր արհամարհանք դեպի ինձ: Պատիվ ունեն, Սերգեյ Պախոմովիչ,– պատասխանոցի ես առանց հեգնության, այնպես, որ կարծես ոչինչ փոփոխություն չէր պատահել նրա ճակատագրի մեջ: Ես մինչև անգամ չզլացա ոտքի կանգնել այդ փողոցային շրջնուիկի համար:

Այգելման, ես եկել եմ քեզ մի բան առաջարկելու, ասաց պարոնը և ձգվեց աթոռի վրա, ոտներն երկարացնելով և ձեռքերը խոթելով պանթալոնի գրպանը:

Հրամայեցեք:

Առաջինը՝ արի հաշտվենք, այսինքն՝ դու ինձանից ներումն խնդրիր, և ես կներեմ:
Աստված վկա, կներեմ:

Լսո՞ւմ եք, պարոն, դեռ ես պիտի նրանից ներումն խնդրեի, դեռ նա պիտի ինձ ներեր:

Գործակատարներս, քիթ քքի տալով, սկսեցին ծիծաղել:

Նո՛ւ, խնդրիր, կրկնեց նա, ուղղափառ ռուսը չար չէ: Որքան էլ կատաղի, սիրտը բարի է, ոխ պահել չգիտե: Ես անցյալը մոռանում եմ, դու էլ մոռացիր, սա՞ . . .

Սերգեյ Պախոմովիչ, ես ձեր դեմ ոխ չունիմ, կարող եք հանգիստ լինել, ստեցի ես մի փոքր:

Աա՛, այդպե՛ս, շատ լավ, շատ լավ: Ուրեմն, ես քեզ ներում եմ: Թողնենք այդ:
Դատարկ բան է: Չարժե խոսել անցյալի մասին: Մեր կյանքը գետ է, երբեք ետ չի դառնում, մեր հոգին էլ այսպես պետք է լինի: Աա, դու ուզում ես ասել, որ քեզ մի քանի անգամ հայիոյե՞լ եմ: Ի՞նչ կա. այժմ դու կարող ես ինձ հայիոյել: Կլսեմ:
Դրանից իմ հոր ոսկորները գերեզմանում տրեպակա չեն պարիլ: Այգելման, ես եկել եմ առաջարկելու ահա թե ինչ. արի ընկերանանք և միասին տանենք մեր գործը: Աա՛, ի՞նչ կասես:

Ընկերանա՞նք, դու և ե՞ս, Սերգեյ Պախոմովիչ:

Այո՛, հենց ես ու դու, ի՞նչ կա:

Մարդը կատակ չէր անում, ես էլ լուրջ խոսեցի.

Բայց ես մի պիղծ ջիուդ եմ, Սերգեյ Պախոմովիչ, մի կեղտոտ և հոտած անհավատ: Եվ ինչպե՞ս դուք, ուղղափառ քրիստոնյա, կարող եք ձեզ ստորացնել, ընկերանալով ինձ հետ:

Դե լա՛վ, մի ծաղրիր ինքդ քեզ, լավ չէ. ազգային պատվի զգացում ունեցիր: Բայց ի՞նչ կասի հայր Վլադիմիրը, եթե ես ունենամ ազգային պատվի զգացում: Նա չի՞ գժվի, երբ մեր խանութի ճակատին կկարդա միասին գրված «Ագրինցև և

Այգելման»: Աա՞, նա ձեզ կանիծի, այդ բարեպաշտ քրիստոնյա հայրը...

Հայր Վլադիմիրին ես ուղարկեցի սատանաներին, այլևս նա իմ տուն չէ գալիս:

Հասկանում եմ. այլևս փորը չի կարող կշտացնել ձեր տանը: Խելոք մարդ է, ուրեմն...

Ագրինցեր հասկացավ իմ վիրավորանքը և կույ տվեց:

Հը՛, ասա, շարունակեց նա, ե՞րբ ենք պայմանագիրը ստորագրում: Ասում ես պիղծ ջիուդ ես: Ես էլ այս մասին շատ եմ մտածել, բայց և այնպես վճռել եմ ընկերանալ: Ի՞նչ անենք, ջիուդներն էլ ինձ նման մարդիկ են: Իսկապես նրանց դեմ ոչինչ չունիմ: Կարող են իրենց սինագոգում որքան քեֆներն է «ալելույա» կանչել: Չհուդ ես, ես էլ հենց այն պատճառով եմ ուզում ընկերանալ քեզ հետ, որ ջիուդ ես: Օ՛ո, ջիուդները դևեր են վաճառականության մեջ: Նրանց հետ ոչ ոք չի կարող մրցել: Աա՛, ի՞նչ կասես, շնորհակալ չե՞ս, որ քեզ այսքան պատիվ եմ անում:

Ռաբինովիչը մոտեցավ և ականջիս շնչաց.

Թողեք այդ խրտվիլակին շարտեն փողոց: Նա դարձյալ մեզ անարգում է:

Բայց ես ուզում էի Ագրինցի հետ խոսել. այժմ նա ինձ հաճույք է պատճառում:

Օ՛ո, ասացի ես, հազիվ գապելով ծիծաղս, շատ և շատ շնորհակալ եմ: Լա՛վ, ընկերանանք: Ո՞ր է ձեր դրամագլուխը:

Ինչպես թե դրամագլուխը:

Այո՛, ո՞րն է ձեր դրամագլուխը:

Իմ դրամագլուխն է անունս և ազգանունս:

Հետո՞:

Հետո այն, որ ես ուղղափառ քրիստոնյա եմ: Ինձ հետ ընկերանալով, դուք կարող եք բոլորովին հանգիստ լինել, որ ոչ մի քրիստոնյա ձեզ չի վիրավորի: Մի խոսքով, ես Սերգեյ Պախոմովիչ Ագրինցևն եմ:

Այս անգամ արդեն ծիծաղս չկարողացա գապել:

Այգելման, վիրավորեց Ագրինցևը և ոտքի թռավ, դու ինձ չես հավատո՞ւմ:
Ջգուշացիր, Այգելման, ես դեռ առյուծ եմ:

Պետք էր ճշմարտությունն ասել, և ես ասեցի, չվախենալով նրա կատաղությունից: Ժամանակն էր, որ ես վրեժս առնեի իմ թշնամուց, որ այնքան անարգել, այնքան հալածել էր ինձ:

Ես ասացի, վաճառականությունը կանոններ ունի, որոնց մոռացողը չարաչար պատժվում է: Մի մարդ, որ իր կոպտության, գոռոզության և շռայլության շնորհիվ կորցրել է ամեն ինչ, չի կարող նույնիսկ խոսել վարկի մասին:

Դուք ոչ միայն փողով եք սնանկ, Ագրինցև, շարունակեցի ես, այլև խելքով: Երբ դուք հարբում էիք և մեզ հրեաներիս հրապարակորեն անարգում, մտածո՞ւմ էիք, արդյոք, որ մի օր պիտի այդպես ստորանաք իմ առջև: Ո՞ր է այժմ ձեր անցյալը: Կարողություն չեմ ասում, այլ գոռոզություն: Ո՞ր են ձեր ուղղափառ հավատակիցները. ինչո՞ւ Մոսկվայի քրիստոնյա ֆաբրիկանտները ավելի առաջ բողոքեցին ձեր մտրիակները, քան Վարշավայի հրեաները: Եթե դուք մարդ լինեիք, ես ձեզ չէի կործանիլ մինչև այդ աստիճան: Տույց կտայի ձեր փրկության ճանապարհը: Ախ, Սերգեյ Պախոմովիչ, Սերգեյ Պախոմովիչ, մի՞թե այժմ էլ խելքի չեք եկել, մի՞թե այժմ էլ ուզում եք ինձ ծաղրել: Բայց չէ՞ որ դուք եք արժանի ծաղրի: Ոչ, ոչ, պարոն, ոչ ծաղրի, այլ ցավակցության: Նայեցեք ձեզ ոտքից մինչև գլուխ, ինչ օրի եք հասել: Ջգո՞ւմ եք, արդյոք, որ կորած եք հավիտյան:

Կարող եք երևակայել, պարոն. այն մարդը, որ կարելի է ասել, կյանքում չգիտեր ինչ ասել է արտասուք, հանկարծ արտասվեց, ինչպես մի ողորմելի կին: Այստեղ ես նրան խղճացի, բայց միայն մի քանի բռպե: Կարո՞ղ էի մոռանալ հենց միայն այն օրը, երբ նրա կի՛նը անպատվել էր կնոջս գլխարկ պատրաստող ֆրանսուիու

մոտ, անվանելով նրան... Օ՛, ես պատրաստ էի այդ ամբարտավան քրիստոնյային կոշկիս կրունկով խփել և գցել ցեխի ամենաթանձր տեղը: Թող նա այնտեղ խեղդվեր, ավելի լավ վիճակի արժանի չեր:

Շարունակեցեք, Սերգեյ Պախունովիչ, շարունակեցե՛ք, ասացի ես կծու հեզնությամբ, արտասուքը մաքրում է մեր հոգին կեղտերից: Անշուշտ հայր Վլադիմիրը ձեզ ասած կլինի, որ գոջալը քրիստոնեի պարտավորություններից մեկն է:

Բայց, ավա՛ղ, նա չէր գոջում:

Դու ծաղրում ես ինձ, անհավատ,— գոչեց նա, արտասուքն արագ սրբելով և ոտքի կանգնելով, ես քեզ ցույց կտամ:

Ես հանդարտ ձայնով պատասխանեցի.

Ո՛չ, Սերգեյ Պախունովիչ, ո՛չ, ես այլևս ձեզանից երկյուղ չունիմ: Դուք անգոր եք: Լսեցե՛ք, դուք այժմ փող չունիք, վարկ չունիք, խելք չունիք, իսկ պատվի մասին չխոսենք: Դուք ընկած եք, ով քրիստոնյա, այնպես, ինչպես միայն ձեր նմաններն են ընդունակ ընկնելու: Եվ որովհետև ձեր ուղղափառ քրիստոնյաները ձեզ չեն օգնում, ե՛ս կօգնեմ: Լսեցեք, ես ձեզ կընդունեմ ինձ մոտ դռնապան . . .

Կնշանակեմ ամսական քսանուհինգ ռուբլի ռճիկ, որ ինձ պահպանեք խուլիգաններից: Ուտելիքդ էլ կտամ: Մի՛ վախենաք, ես ձեզ սոխով և ապխտած ձկով չեմ կերակրիլ: Այն ես կշարունակեմ ուտել: Ես ձեզ կտամ ձեր բորշչը, կվասը և սիվուխան . . .

Հարվածս գորեղ էր: Ագրինցը վայրկենաբար գունատվեց: Նրա ուռած երեսն ավելի այլանդակվեց: Երկյուղալի էր նա: Բռունցքները սեղմելով հարձակվեց վրաս: Բայց նույն վայրկյանին երկու առողջ երիտասարդական ձեռքեր բռնեցին նրան ետևից: Ռաբինովիչն էր, որ ուզում էր դուրս վռնդել այդ կեղտն իմ խանութից: Ես դարձյալ թույլ չտվեցի:

Ներս մտավ Շնույ Մոզերն և մի վայրկյանում բոլորը հասկացավ:

Ագրինցն ուշքի եկավ, սթափվեց: Այն ժամանակ կատարվեց ուրիշ տեսարան: Եւ մոտեցավ ինձ, այս անգամ ընկճված և խեղճացած:

Ասա՛, գոչեց նա տարօրինակ ձայնով, ասա՛, ինչի՞ց եք ստեղծված դուք, ջիւղներդ: Ասա՛, ինչի՞ց: Մի՞թե միևնույն նյութից, որից ես և ուրիշները: Ասա՛, ինչի՞ց են շինված քո գլուխն ու քո լեզուն, քո աչքերը, քո ձեռքերը, ոտքերը: Ինչո՞ւ քո լեզուն ավելի լավ է խոսում, ինչո՞ւ դու ինձանից լավ ես տեսնում, ինձանից լավ լսում: Ինչո՞ւ կիսիս չափ չկաս՝ տասն իմ չափ եռանդ ունիս: Ինչո՞ւ դու ոտքով ավելի արագ էիր կատարում գործերդ, քան ես կառքով: Ինչո՞ւ դու կարողանում էիր առավոտներն ինձանից ավելի վաղ զարթնել, գիշերները ինձանից ուշ քնել: Ինչո՞ւ դու գիտեիր գուշակել, թե մի տարի հետո որ ապրանքն է թանկանալու, որն է էժանանալու: Ինչո՞ւ դա բոլոր վաճառականների գործերին տեղյակ էիր, իսկ ես իմ հաշիվներին էլ վերահասու չէի: Ասա, ի՞նչ կա քո աչքերի մեջ, որ այդպես լավ են տեսնում: Ասա, որ ես դուրս գջլեմ եղունգներովս: Ասա, ի՞նչ կա քո ականջների մեջ, որ այնպես լավ են լսում հեռվից: Ասա, Այգելման, ինչո՞ւ դուք հրեաներդ անհաղթելի եք: Ինչո՞ւ ձեզ ոչ ծեծն է ցավ պատճառում, ոչ հալածանքը հուսահատեցնում, ոչ անարգանքն ընկճում: Ասա՛, պատասխանիր, ես չեմ բարկանում, տեսնում ես, այլ խնդրում եմ . . .

Տարօրինակ հարցեր են, այնպես չէ: Ես կամեցա ինչ-որ ասել, բայց Շնույ Մոզերն ինձ առաջեց:

Ես կպատասխանեմ, ասաց նա հանդարտ ձայնով և մոտեցավ Ագրինցնին: Ասում եք ինչ նյութից է ստեղծված հրեան: Միևնույն նյութից, միևնույն աստծու ձեռքով: Հող է այդ նյութը և հող պիտի դառնա թե՛ ձեր ավետարանով և թե՛ մեր թալմուդով: Բայց դուք, ով քրիստոնյաներ, այնքան հունցել, այրել, ծեծել, կռել եք մեզ, որ դարձել ենք պողպատ: Հազար ինը հարյուր տարի է դուք հրեայի դարբինն եք, և պետք է ասած, երևելի վարպետ եք ձեր գործում: Դուք եք, որ սրել եք հրեայի լեզուն, նրբացրել եք նրա տեսանելիքը և լսելիքը: Հարցնում եք, ինչո՞ւ ենք մենք ձեզանից ավելի շուտ զարթնում, ձեզանից ուշ քնում: Ինչո՞ւ, որովհետև առավոտները ձեր կոզակների ձիերի տրոփյունն է մեզ զարթեցնում, իսկ գիշերները ոստիկանների շվոցներն են խափանում մեր քունը: Մենք այդ

տրոփյունն ու այդ շվոցները ձեզանից լավ ենք լսում, որովհետև ձեր լսելիքը դեռ կոպիտ է: Ոչ. այդ չէ միայն, մենք ստիպված ենք քիչ քնել, բնավ չքնել, որովհետև քնում են միայն տեր ու պահապան ունեցողները, իսկ մեր գլխին հավիտյան կախված է բռնության սուրբ: Մենք վազում ենք, ձեր կառքը մեզ չի հասնում, որովհետև մենք հալածվողներ ենք: Իսկ հալածվողների ոտները փետուրից են: Ախ, կար ժամանակ, երբ մենք էլ ձեզ նման գոռոզ էինք և ամբարտավան: Անցա՛վ, կործանվեց ամեն ինչ, ցրվեց մեր բույնը, դարձյալ ձեր ձեռքով, ով Քրիստոսի աշակերտներ: Եվ մենք ցրվեցինք աշխարհի բոլոր կողմերը: Դժոխք է մեզ համար տիեզերքը, և այդ դժոխքի ամենաստուկալի վայրն է մեզ վիճակվել . . . Ռուսիան: Ի՞նչ եք ուզում իմանալ, ինչո՞ւ մենք հաջող ենք վաճառականության մեջ: Բարի քրիստոնյա, ի՞նչ կլինեն մեր դրությունը, եթե այդքանն էլ չունենայինք: Չէ որ մեր միակ ապավենը ճարակությունն է: Միակ միջոցը գոյության: Ա՞յն էլ ուզում եք խլել: Խլեցե՛ք, մենք ուրիշը կգտնենք: Չարմանում եք, թե ինչպես մենք ձեզ այդ օրին հասցրինք: Շատ պարզ է: Մենք ուզում էինք ապրել, իսկ դուք արդեն ապրում էիք: Մենք բախտ էինք որոնում, իսկ դուք արդեն ունեիք այն: Մենք դժգոհ էինք մեր վիճակից, իսկ դուք գոհ, ահա՛ ձեր դժբախտության հիմքը: Ձեր խելքը և եռանդը նիրհում էր ձեր ամբարտավանության մեջ, իսկ մենք արթուն էինք և պիտի կովեինք: Այսպիսի հանգամանքներում դժվա՞ր էր ձեզ թավալել գետին ու խեղդել: Ոչ: Եվ մենք թավալեցինք ու խեղդեցինք ձեզ: Ի՞նչ եք ուզում այժմ մեզանից: Ընկերանա՞լ: Շատ բարի, համեցեք ընկերանանք: Բայց ամեն մի ընկերություն հիմնվում է իրավունքների հավասարության վրա: Տվեցեք ձեր իրավունքները մեզ էլ կամ վերցրեք հազարավոր շղթաները մեր ձեռքերից ու ոտքերից, և մենք կարող ենք ընկերանալ: Վերջապես, մեր վարք ու բարքերի մեջ կա ահագին անդունդ, նախ լեցրեք այն՝ հետո: Դուք, պարոն Ագրինցև, ծնված եք գոռալու, հայիոյելու, հարբելու, ծեծելու, կոտրատելու և մատնելու համար: Ախ, ի՞նչ երևելի ոստիկան կլինեիք դուք, եթե ժամանակին հասկանայիք: Նայեցե՛ք. ձեր այդ խոշոր բազուկները՝ կարծես ստեղծված են մեզ՝ խեղճերիս բռնելու և բանտ դնելու համար: Եվ դուք ուզում էիք, որ մենք չկարողանա՞նք հաղթել ձեզ վաճառականության մեջ: Ի՞նչ կոպիտ մոլորություն: Մեր հայրերը և մեր նախահայրերը, մեր հարյուրավոր սերունդները առուտրի մեջ են մաշել իրենց խելքը:

Ագրինցեր, այդ անհամբեր և ոչ ոքի հակաճառությանը շննդդիմացող մարդը, լուռ լսում էր Շնուկ Մոզերի թունավոր խոսքերը: Երբ ընկերս ավարտեց, նա նայեց շուրջը նախանձի և չարության սուր հայացքով: Ապա մոտեցավ ինձ մի քանի քայլ և ասաց.

Այդ շան ձագին ես չեմ պատասխանիլ: Իմ հաշիվը քեզ հետ է: Ահա ինչ կասեմ քեզ, Այգելման. տեսնում ես այս դանակը: Սա քեզ համար է...

Նա գրպանից հանեց մի մեծ դանակ, ցույց տվեց և նորից դրեց գրպանը: Աստված իմ. այս վայրկյանիս էլ աչքերիս առջև փայլում է նրա դեղնագույն կոթը:

Անցան ամիսներ: Այդ միջոցներին հրեաների դրությունը սուկալի էր: Ինչ-որ անհայտ շար ոգիներ գործում էին եռանդով: Պատրաստվում էր այն դժոխսային անցքը, որի մասին գիտեք, պարոն, և որը հետո պիտի կրկնվեր ավելի գորեղ կերպով:

Մենք հիմար չէինք, գուշակում էինք: Երբեմն ժողովներ էինք անում, խորհրդակցում, բայց ի՞նչ կարող էինք անել: Մեր թշնամին պարզ էր ով է. նա գորեղ էր, իսկ մենք՝ տկար: Պետք է դիմեինք իր իսկ օգնությանը, և մեր դրությունն այս անգամ հիշեցնում էր առասպելական մկներին:

Նահանգապետը մերոնցից մի քանիսին ասել էր.

Հրեաները երագումն էլ վտանգ են տեսնում: Բայց ոչ մի երկրում այնքան նրանք բախտավոր ա ապահով չեն, որքան Ռ-ուսաստանում: Նրանք իրենք են ուրիշներին հալածում ու ճնշում: Նրանք խռովարարներ են:

Եվ այլն, և այլն. պատմական խոսքեր, որ վաղը, մյուս օրը բեմերից պիտի արտասանվի իբրև ծաղր և ամոթ:

Մի երեկո խանութիս առջև նկատեցի Ագրինցեին: Մի խումբ կասկածելի մարդկանցով շրջապատված՝ նա ինչ-որ խորհրդակցություն ուներ նրանց հետ: Երբե՛ք քաղաքի կենտրոնական փողոցներում այդպիսի դեմքեր չէի տեսել: Դա մարդկության այն տականքն էր, որ թափառում էր մթին խորշերում, կեղտոտ

անկյուններում:

Ես մոտեցա դռներին և պարզ լսեցի այս խոսքերը.

- Այս ամենահարուստ մագազիններից մեկն է մեր քաղաքում: Մի ահագին սնդուկ կա ոսկով լի: Բոլորը ձերը կլինի: Բայց տիրոջը ձեռք չտաք. նա իմն է...

Աչքերս մթնեցին, ոտքերս դողացին: Եթե Ագրինցեր նկատեր իմ սարսափը, պիտի խնդար չարությամբ: Ես հեռացա խանութիս խորքը և հայտնեցի բոլորը Շնուլ Մոզերին: Խորհուրդ կազմեցինք գործակատարների հետ: Ես այն կարծիքին էի, որ պետք է մեր կանանց ու երեխաներին հեռացնենք Օդեսայից, իսկ ինքներս մնանք մեր կայքը պաշտպանելու: Այսպես էլ արինք: Ես իմ ընտանիքին ուղարկեցի Քիշնև՝ կնոջս ծնողների մոտ, իսկ Շնուլ Մոզերն իր մորը՝ Բենդեր: Նա շատ էլ չէր հավատում համատ լուրերին և ոչ էլ այդ պարզ սպառնալիքներին: Արդեն հրեաները շատ են հալածվել, ավելի տանջել նրանց չի կարելի: Խեղճ մարդ, չգիտեր, որ այլ էր մեր կարծիքը, այլ էր որոշումներ արձակողների տրամադրությունը . . .

Պարոն, ես ձեզ չեմ ձանձրացնիլ՝ պատմելով այդ աղետալի օրերի անցքը: Դուք բավական տեղյակ եք, թեև շատ բան չգիտեք:

Եկան այդ օրերը հենց այն ժամանակ, երբ մեր գործերը ամենափառավոր դրության մեջ էին: Երկնային ահե՛ղ դատավոր, Մովսեսի, Ահարոնի աստված, կգա՞, արդյոք, մի օր, որ դու պատժես մեր դահիճներին: Ոչ այնպես, ինչպես այժմ օտարների ձեռքով, երկրից դուրս, այլ հենց այստեղ, իրենց հողի վրա, իրենց արյունակիցների ձեռքով: Պարոն, քրիստոնյա պարոն, ես հավատում եմ նախախնամությանը և համոզված եմ, որ այդ օրը հեռու չէ . . . նա արդեն մոտենում է ահռելի կերպարանքով:

Արշավանքն սկսվեց ուրիշ փողոցներից և միայն երկրորդ օրը հասավ մեզ: Այն միջոցին, երբ մեր հարևան հրեաների խանութները կողոպտում էին, երբ տներից դուրս ձգվող մանկական անկողինների բուրդն ու փետուրը քամու բերանումն էին, կանանց և երեխաների աղաղակներն ու հեծկլտանքը լեցրել էին օդը, մենք փակված էինք խանութում:

Ես էի, Շնույ Մոզերն ու Ռաբինովիչը. տասնչորս գործակատարներիցս միայն նա էր մնացել, այդ ազնիվ երիտասարդը: Բոլորը գնացել էին պաշտպանելու իրենց մերձավորներին: Ռաբինովիչ, ինչպե՞ս կարող եմ սառնարյուն հիշել քեզ, անվեհեր տղա, որ այնպես գոհվեցիր ինձ . . .

Եվ մենք երեքս պիտի պաշտպանեինք հազարավոր խուժանի դեմ հարյուր քսան հազարի ապրանք՝ քսանուհինգ տարվա դառն աշխատանքիս արդյունքը: Շնույ Մոզերն ասաց.

Այգելման, թողնենք ամեն ինչ ճակատագրի կամքին: Ես կյանքս գերադասում եմ կայքից:

Իսկ իմ կյանքը կայքիս մեջ է, ասացի ես:

Ռաբինովիչը բոլորովին ուրիշ կարծիք ուներ:

Նա ասում էր, որ ամեն մի հրեա պիտի սովորի գենքով պաշտպանել իր կյանքը և ինչքը:

Ահա մոտեցան խոպոտ բղավող ձայները: Լավեց քաղցած և կիսամերկ խուժանի դիվային քրքիջը: Ես ու Շնույը սարսափից կուչ եկանք պատի տակ: Ռաբինովիչը հանեց գրպանից մի ատրճանակ և պահեց ձեռքում:

Մոտ մի ժամ տևեցին աղմուկը, կողոպուտը, կոտորածը մեր փողոցում: Բայց մեր դռները դեռ անշարժ էին: Հետո մի քանի բռնի տիպեր չարագուշակ լուրջությամբ: Լսում էինք միայն բազմաթիվ քայլերի ձայներ: Շնույ Մոզերը կարծեց, որ մենք փրկվեցինք: Ես մոտեցա դռներին, նայեցի նրանց արանքով դուրս: Սիրտս ասում էր, որ այնտեղ պատրաստվում էր մեր դեմ մի վատ բան: Եվ ահա ինչ տեսա. փողոցի մեջտեղում կանգնած էր Ագրինցեր, ձեռքում մի շիշ օղի: Նա գոռաց.

Անիծվածներ՝ր, ո՞ր եք փախչում: Չորքի՞ց եք վախենում: Շարունակեցեք, ոչ որ ձեզ չի խանգարի: Այս կողմն եկեք, ո՞ր եք վագում, ավանակներ՝ր:

Հետո շարունակեց.

Ահա՛, լակեցեք այս շիշն էլ: Չորրորդն է, վերջին հինգ ռուբլիս եմ ծախսել:
Լակեցեք: Քա՛ջ եղեք: Խփեցե՛ք, կոտրեցե՛ք դռները: Սնդուկը ոսկով լիքն է:
Այստեղ, մի՛ հեռանաք, ապուշներ: Լսո՞ւմ եք: Էէ, ի՞նչ շքեղ ցուցանակ ունի:
Մտեք ներս, տեսեք: Ամենքիդ մի բան կհասնի: Բայց ձեռք չտաք այն մեկին,
մորուքավորին: Կբռնեք և ինձ կհանձնեք: Նո՛ւ, սկսեցեք, շան գավակներ: Մեկ,
երկու, երեք, հուտա՛, կեցցե՛ . . .

Խուժանը կրկնեց «հուտա» և «կեցցե» . . .

Շնուլ Մոզերը գոռաց.

Այգելման, մագազինը կորած է, գոնե մեր գլուխներն ազատենք: Բայց այլևս ուշ
էր: Դռները դղրդացին և խորտակվելով ընկան մայթերի վրա: Աչքերիս առջև
բացվեց մի տեսարան, որ եթե երագուսն տեսնեի, արյունս պիտի սառչեր
երակներիս մեջ: Բայց հուսահատությունը ինձ տվել էր տարօրինակ քաջություն,
ես չվախեցա: Մոտ հարյուր սրիկաներ Ագրինցևի ղեկավարությամբ ներս
խուժեցին՝ փայտերով, կացիններով գինված: Կային և կանայք ու պատանիներ:

Ես փորձեցի կաշառել խուժանին փողով, որ մագազինս չկողոպտեն: Բայց ո՞վ էր
լսում: Այստեղ միայն Ագրինցևի ձայնն էր ազդու: Սրիկաներն ինձ հրեցին ներս, և
այդ պահին լավեց ատրճանակների ձայն: Խուժանը մի վայրկյան ետ մղվեց՝
գոռալով.

Ռու՛մբ, ու՛մբ . . .

Բայց ու՛մբ չկար: Դա Ռաբինովիչի ատրճանակն էր, որ սրիկաներից մեկին
թավալեց դռների մեջ:

Առաջ բռնեցին Շնուլ Մոզերին: Բռնողը մի հաղթանդամ կին էր՝ Մեհերայի
ահռելի կերպարանքով: Նա գոռում էր.

Ես քեզ պիտի կենդանի այրեմ:

Եվ ձգեց ընկերոջս ամբոխի ձեռքը: Բայց Շնուլ Մոզերին մահ չէր վիճակված:
Նրան քաշքշեցին, ծեծեցին, ոտնատակ արին, բայց և այնպես ազատվեց:

Կապկի ճարպկությամբ դուրս պրծավ տասնյակ ձեռքերից՝ պատառոտված հագուստով, շարդված կողերով և փախավ մագազինի ետևի դռներով, թողնելով հատակի վրա արյան հետք:

Շրջապատեցին Ռաբինովիչին: Նա դատարկել էր արդեն ատրճանակը և դարձյալ մեկին սպանել և երկուսին վիրավորել: Ջենքը խլեցին ձեռքից, և մեկը սկսեց նրա կոթով զարնել թշվառի բաց գլխին: Այս բոլորը տեսց մի քանի րոպե միայն: Խուժանն արդեն կողոպտում էր ունեցածս: Ես տեսա ազնիվ գործակատարիս այլանդակված դիակը փողոց շարտվելիս: Նրա գանգը երկու կտոր էին արել կացնի հարվածով: Թշվա՛ռ մայր . . . նա այժմ թափառում է փողոցներում՝ ցնորված . . .

Աա՛, վերջապես դու իմ ձեռքումն ես,– լսեցի ես Ագրինցևի ձայնը այն ժամանակ, երբ մի թեթև հույս կար ամբոխի ձեռքից ազատվելու,– ո՞ր ես ուզում փախչել:

Նրա հուժկու ձեռքերն ինձ սեղմեցին պատին: Ի՛նչ թաքցնեմ, պարոն, ես նրան խոստացա բոլորը, ինչ-որ ունեի, միայն թե կյանքս ինձ թողներ: Ես ստորացա այդ սինլքորի առջև, որովհետև աչքիս առջև կանգնած էին զավակներս, որոնք պիտի մնային անխնամ:

Մի՛ վախենար, գոչեց Արգինցևը, ես քեզ չեմ սպանիլ: Ընդհակառակը, դու պետք է ապրես, որ միշտ հիշես Ագրինցևին: Է՛յ, թավալեցեք այս քոստին գետին . . .

Սրիկաններից երկուսն օգնեցին նրան և ինձ թավալեցին: Գրպանումս ունեի մի մեծ դանակ. այդ էր իմ միակ զենքը ամբողջ կյանքումս: Այժմ ուրիշ է, այժմ ես ատրճանակ ունիմ և պիտի հրացան էլ ձեռք բերեմ: Ես նշան արի թշնամու սիրտը, բայց վիրավորեցի միայն նրա թևը: Կարծես նա ցավ չզգաց, ճիշ անգամ չարձակեց:

Այգելման, գոռաց նա ծնկները սեղմելով կրծքիս և կոկորդս բռնած, ընկերդ ասաց, թե դուք ինձ թավալեցիք և խեղդեցիք: Բայց այդպես չեմ թավալում մեր օրենքով, այլ այսպես: Դե՛հ, հանիր լեզուդ . . .

Չոր էի ճիգ անում ազատվել նրա ձեռքերից: Նա թքեց երեսիս և մի քանի անգամ ապտակեց: Սրիկաները ոտքերով զարկում էին կողերիս: Հասկանալի էր Արգինցի միտքը: Ես երես ի վայր շուռ եկա:

Էէ, չե՞ս ուզում որ աչքերդ հանեն, լեզուդ կտրեն, ասաց նա, ոչինչ: Թող այդպես լինի: Այսքանն էլ բավական է, ես ուզում եմ միայն քեզ վրա մի նշան թողնել . . .

Նույն վայրկյանին գլխիս վրա փայլեց դանակի դեղին կոթը: Ջգացի սուր ցավ և հետո երեսիս վրա տաքություն: Արյունս էր, որ խառնվելով հողի հետ, փակեց աչքերս: Ես լսեցի.

Է՛յ, սրիկաներ, ես միայն այս ականջն եմ վերցնում Այգելմանի հարստությունից: Մնացյալը ձեզ լինի: Բաժանեցեք . . .

Այստեղ ես ուշաթափվեցի . . .

Հրեան կանգ առավ: Օ՛ո, որքան ատելություն, վրիժառության կրակ և անգործության կսկիծ կային նրա խելացի աչքերի մեջ: Մի քանի վայրկյան տիրեց լռություն: Պետք է գորեղ կամքի տեր լինեիր Ահարոն Այգելմանը: Տեսնելով, որ իր պատմվածքը մեզ վրա գործեց ճնշող տպավորություն, շտապեց զսպել իր սրտի արեկոծությունը:

Եվ, դառնալով աղջկաս, նա դարձյալ ժպտաց սիրալիք և ասաց.

Մադնուագել, այժմ մի ականջս ուղղափառ քրիստոնյա է, իսկ մյուսը՝ հրեա . . .

Մենք հասանք Վարշավա . . .